

УДК 94:327(430/4(1-11))«1969-2022»

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2023-21-7>

Стельмах С.П.

<https://orcid.org/0000-0002-0795-8356>

НІМЕЦЬКА СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКА ПОЛІТИКА І «ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ» (1969-2022 РР.): НЕПОРОЗУМІННЯ ІЗ СХІДНОЮ ЄВРОПОЮ

Стаття присвячена еволюції німецької «нової східної політики» (1969-2022 рр.), яка визначала її зовнішньополітичні орієнтири в останні десятиліття і вважалася одним із найуспішніших проєктів з моменту приходу до влади СДПН. Розглянуто зовнішні та внутрішні умови для її реалізації у 60-70-х рр. ХХ ст. Виявлено, що ця політика мала два етапи, які відрізнялися тим, що на першому етапі її головним пріоритетом була спроба вирішення «німецько-німецького» питання, а на другому, який почався з 80-х рр. ХХ ст. вона перетворилася на консервативну *Realpolitik*, яка зосереджувалася на вирішенні національних питань, що призводило до співпраці з комуністичними режимами в Східній Європі, нехтуванні демократичними та опозиційними рухами. Після об'єднання Німеччини і розпаду СРСР у 1991 р. ця політика не зазнала суттєвих змін і була автоматично перенесена на сучасну Росію. Раціоналізм, де на першому плані була вигідна торгівля, призвів до економічної залежності Німеччини від Росії. Доведено, що *Ostpolitik* була тісно пов'язана із німецькою «політикою пам'яті» в частині її відповідальності за жертви Другої світової війни. Ігнорування східноєвропейських країн у зовнішній політиці призводило до релятивізації відповідальності перед їхніми жертвами, а компенсаторні практики поширювалися на сучасну Росію, яка ототожнювалася з колишнім СРСР. Це створило «білі плями» в «політиці пам'яті» і суспільному просторі.

Ключові слова: ФРН, «нова східна політика», «політика пам'яті», Східна Європа, зовнішня політика, російсько-українська війна.

Вступ: довге «прощання з Росією»

Німецька східноєвропейська політика (*Ostpolitik*) в цілому за останній рік зазнала позитивних зрушень. І хоча «прощання з Росією», орієнтація на яку багато в чому визначало її вектор в попередні роки, відбувається не так стрімко, як би нам хотілось, але російська агресія проти України, що супроводжується відвертим тероризмом проти цивільного населення, неухильно повертає німецький барометр на позначку «менше Москви!». При цьому ми маємо чітко усвідомлювати, що східноєвропейська політика, починаючи з 70-х рр. ХХ ст. ґрунтувалася на тих засадах і практично залишалась незмінною протягом останніх 50 років, які були вироблені соціал-демократами (СДПН) і провадилася під час їхнього першого канцлера В. Брандта (1969-1974).

Ще в квітні 2022 р. впливовий німецький політик СДПН, колишній міністр зовнішніх справ і віце-канцлер З. Габріель на сторінках «*Der Spiegel*» захищав позицію ФРН під час підписання сумнозвісних Мінських домовленостей України з Росією, і, не виступаючи відкрито проти поставок важкого озброєння Україні, наполягав на мирних переговорах з агресором: «зовнішню політику та

дипломатію неможливо назавжди замінити танками та ракетами» [1]. В середині жовтня 2022 р. вже лідер СДПН Л. Клінгбайль відкрито заявив про те, що його партія останні 30 років припустилася чотирьох помилок щодо Росії та Східної Європи і повторив слова свого однопартійця канцлера О. Шольца: «Повернення до статус-кво з Росією до війни проти України не може і не буде» [2].

У «світлофорній коаліції» (СДПН, «Союз 90/Зелені» і ВДП) лише партія «зелених» з самого початку російської агресії зайняла позицію максимальної військової підтримки України, оскільки вони почали з «чистого аркушу» і ніколи до цього не мали зв'язків із російським урядом, на відміну від соціал-демократів, вільних лібералів (ВДП) і опозиційного нині Союзу (ХДС/ХСС) [3; 4]. «Союз 90/Зелені» ще з 2017 р. чітко визначив свої позиції щодо агресії Росії проти України, вказавши, що «великодержавницька політика президента Путіна перетворила Росію на загрозу європейському мирному порядку». Поїздка у 2021 р. одного із тодішніх лідерів партії Р. Габека, а нині віце-канцлера, в зону бойового зіткнення на Донбасі і його заява про необхідність поставок Україні німецької зброї викликала маленький скандал всередині партії і її друга співголова А. Бербок, нинішній міністр закордонних справ, навіть змушена була спростовувати слова свого колеги [5].

Найслабшою ланкою у цьому партійному спектрі є саме СДПН, чий зв'язки з путінським режимом давно вже стали предметом критики як всередині Німеччини, так і поза її межами. Загальновідомими є зв'язки з путінською Росією колишнього канцлера Г. Шредера, чий фінансові оборудки з російським «Газпромом» навіть поставили питання про можливість його перебування в партії. Разом з тим, в її середовищі є велика кількість впливових політиків і державних діячів, які відкрито обстоювали не лише економічні інтереси Росії в Німеччині, але й її постколоніальну політику в Східній Європі. Одним із таких діячів є М. Платцек, колишній прем'єр-міністр землі Бранденбург і голова Німецько-російського форуму. Ще у 2017 р. він опосередковано порівняв розміщення підрозділів Бундесверу в Литві з кампанією Гітлера на сході Європи та закликав до «політики порозуміння» з Росією [6]. Звичайно, як і більшість проросійських політиків ФРН з початку повномасштабної агресії Росії проти України, він посипає голову попелом: «Я помилявся, тому що донедавна вважав те, що відбувається, немислимим» [7]. Проросійська позиція СДПН в умовах інформаційних атак на німецьке населення, яке щодня стає свідком жахів російсько-української війни, неминуче призводить до втрати довіри правлячої партії, про що вже засвідчили регіональні вибори. Показовим є провал соціал-демократів на виборах у великій і промислово-розвинений землі Райн-Вестфалія [8].

Небажання поставляти в Україну важке озброєння німецького виробництва визначається не тільки страхом перед можливістю ескалації війни, загрозою її переростання у ядерний апокаліпсис, але й має глибоке коріння в самому

існуванні ФРН і в *Ostpolitik*, яку проводили соціал-демократи з 70-х рр минулого століття [9, 10]. Навіть відновлення суверенітету Німеччини через Договір «два плюс чотири» 1990 р. не призвело до усвідомлення того, що ФРН знову стає суверенною національною державою нового типу. Як і інші члени ЄС, Німеччина є посткласичною національною державою, яка бажає здійснювати частину своїх суверенних повноважень спільно з іншими державами-членами цієї федерації та делегувати інші спільним установам, таким як Європейський центральний банк, а її мирне існування забезпечується НАТО і американською ядерною парасолькою. Нарешті, соціал-демократи стали заручниками своєї ж *Ostpolitik*, яка перетворилась на одну із «священних корів», а її ініціатор, колишній канцлер В. Брандт, майже на ікону. Водночас, те ж саме можна сказати і про німецьку «політику пам'яті», яка була тісно пов'язана із *Ostpolitik*, зокрема в тій складовій, що стосувалася Другої світової війни (1939-1945).

З цього приводу один із провідних політиків СДПН М. Рот слушно зауважив: «Звичайно, існує історична відповідальність з огляду на приблизно 27 мільйонів жертв фашистської війни на знищення в колишньому Радянському Союзі. Але ця відповідальність стосується не лише Росії, а й інших колишніх радянських республік, таких як Україна, Білорусь та країни Балтії» [11]. Тим самим в самому середовищі СДПН підкреслюють зв'язок між східноєвропейським спектром зовнішньої політики «Боннської республіки» і об'єднаної Німеччини із «політикою пам'яті». Виходячи з цього і основним завданням статті є прослідкувати зв'язок між *Ostpolitik* і «політикою пам'яті» та визначити її вектори трансформації на сучасному етапі.

В історіографії німецька «нова» *Ostpolitik* 70-х рр. ХХ ст. і до ХХІ ст. (хоча її вірно називати «нова східноєвропейська і німецька політика» – «neue Ost- und Deutschland politik»[12]) достатньо добре досліджена і має солідну наукову літературу, яка спирається як на численні документальні джерела, так і джерела его-характеру та епістолярного жанру. В межах статті не можливо не тільки проаналізувати, але й навіть перерахувати кількість таких праць. Тому обмежусь найбільш вагомими, серед яких, звичайно, першість належить синтетичним і узагальнюючим працям. На мою думку, найбільш ґрунтовно її дослідив відомий німецький історик Г.А. Вінклер [13; 14]. Перша праця є однією із найвідоміших інтерпретацій німецької історії ХХ ст., а друга – сучасним збірником статей, опублікованих істориком в різні часи, але доповнений статтями і дописами, які з'явилися в німецькій періодиці після 24 лютого 2022 р. Г.А. Вінклер сам належить до ліберального крила СДПН і тому можна спостерігати певну апологію *Ostpolitik* на її першому етапі і критичний підхід в наступні періоди, коли до влади приходять представники її «правого» крила. Зрозуміло, що Г.А. Вінклер в сучасних публікаціях критикує *Ostpolitik* і зовнішньополітичні орієнтири своїх однопартійців наприкінці ХХ і в перші десятиліття ХХІ ст., хоча і намагається пояснити їхні мотиви, очевидно,

виходячи з теоретичних концептів «раціонального пояснення». До цього типу праць можна віднести також роботи відомих істориків А. Віршінга і Е. Конце [15; 16]. Дуже важливими для розуміння *Ostpolitik* на її першому етапі є свідчення одного із її творців Е. Бара [17], а також спеціальне дослідження його ролі в розробці і проведенні цієї політики, здійснене А. Фогтмайером [18]. Переговорам цього німецького політика в Москві присвячена стаття і публікація документів Д.Ф. Штурм [19]. Зовнішньополітичним пріоритетам канцлера В. Брандта присвячений збірник статей, виданий його іменним фондом [20], і спеціальні дослідження, достатньо добре відомі історикам [21]. Зрозуміло, що не можна не згадати і спогади самого В. Брандта [22]. Серед новітніх досліджень відзначимо книжку Т. Урбана, багаторічного кореспондента «*Süddeutsche Zeitung*» у Варшаві, яка нещодавно вийшла у Берліні, з досить критичним поглядом на *Ostpolitik* [23]. Еволюція східноєвропейської політики міністра закордонних справ Г. Шредера розкрита у статті Т. Оппелланда [24]. Із численних праць німецьких істориків, присвячених «політиці пам'яті», виділимо синтетичні праці Н. Фрая, в яких розглядаються різні етапи її становлення і проведення, в контексті соціально-політичних змін у ФРН [25; 26]. Серед українських істориків, які останні роки присвячували свої праці зазначеній темі, назовемо праці А.І. Кудряченка, А.Ю. Мартинова, Г. Харланта та інших [27; 28; 29; 30; 31].

«Нова східна політика»: умови і шляхи реалізації

Поки що ніхто з істориків не поставив під сумнів успішність німецької *Ostpolitik*, яку проводив канцлер В. Брандт в 70-х рр. ХХ ст., після того, як у 1969 р. соціал-демократи вперше в історії очолили німецький уряд, створивши коаліцію із вільними лібералами («червоно-жовту»). Її успіх був забезпечений не лише харизматичною особистістю нового канцлера, але й внутрішньо і зовнішньополітичними обставинами. У першому випадку головним була спроба розв'язати німецько-німецькі протиріччя після зведення у 1961 р. Берлінського муру. В умовах «холодної війни» лише визнання повоєнного поділу Європи на радянську та західну «сфери впливу» давало певні надії на діалог з комуністичним лідером НДР В. Ульбріхтом, «тихі» перемовини з яким вже відбувалися. Однак, враховуючи той факт, що ФРН і досі перебувала під сильним впливом країн-переможниць у Другій світовій війні – США, Великої Британії і Франції – така політика могла бути успішною лише за їхньої підтримки [28, с. 308].

Водночас існує переконлива думка про те, що «нова східна політика» символізувала певний злам у поглядах і підходах німецьких політиків щодо зовнішньополітичних проблем. В історіографії стверджується, що за весь період свого канцлерства К. Аденауер (1949-1963) більше уваги приділяв питанню об'єднаної Європи, а провідні лідери соціал-демократів, зокрема К. Шумахер і Е. Олленхауер, навпаки зосереджувались на вирішенні ідеї

національного об'єднання [14, s. 227]. Протягом свого 14-річного канцлерства К. Аденауер не залишав сумнівів у тому, що ФРН має бути нерозривно пов'язана із Заходом інтелектуально та культурно. Наслідком стала «політика хитання» між Заходом і Сходом, де контрольований, договірно закріплений «західний зв'язок» ФРН мав би передусім сприяти подоланню історичного традиційного франко-німецького антагонізму та розв'язанню гострого саарського питання (Саар перебував під адміністрацією Франції з кінця 1920 р. війни і спочатку не був інтегрований у новостворену ФРН). Однак і східний напрямок зовнішньої політики був у центрі уваги уряду в Бонні ще з середини 1950-х рр., відколи були встановлені дипломатичні відносини з СРСР і повернено до ФРН понад 100 тис. останніх німецьких військовополонених. В наступні десятиліття її провідником був міністр закордонних справ Г. Шредер, який представляв правлячу ХДС. В центрі уваги залишалося розв'язання «німецько-німецького питання», яке передбачало покращення економічного становища співвітчизників в НДР, розширення сімейних обмінів тощо. Ця політика була ширшою і відома під назвою «політика руху» («*Politik der Bewegung*»), яка полягала у використанні зростаючої економічної ваги ФРН для покращення відносин зі Східною Європою, не порушуючи фундаментальної аксіоми її зовнішньої політики – претензії на єдине представництво для всієї Німеччини. Шляхом до цього було передусім укладення торговельних угод із східноєвропейськими державами, з якими пов'язувалися певні надії також на покращення політичних відносин [32].

У будь-якому випадку така політика наштовхувалася на дві перешкоди. Насамперед, тому що СРСР наполягав на міжнародному визнанні НДР і утвердженні свого домінування у Східній Європі шляхом встановлення і міжнародного визнання кордонів по лінії Одер-Нейсе. По-друге, вступити в переговори з СРСР на таких попередніх умовах було для Г. Шредера неможливим із внутрішньополітичних мотивів. 17 млн німців, які залишилися за східною стіною для Г. Шредера опинилися в «мертвій зоні», а тому наближатися до мети возз'єднання через «все більше і більше контактів із комуністичним керівництвом радянської окупаційної зони» було «неправильним і загалом нездійсненним шляхом». І абсолютно зрозуміло, що міністр діяв у руслі «доктрини Гальштайна», виступаючи проти В. Брандта, який у липні 1963 р. заявив: «Існує лише один шлях вирішення німецького питання, тільки разом із СРСР, а не проти нього» [24, s. 75-77]. Очевидно, необхідно зробити наголос ще на одному аспекті, який певною мірою впливав на позицію В. Брандта, на який не звертають увагу в історіографії. У 1963 р. в НДР на фоні «хрущовської відлиги» в СРСР на короткий час почалися прогресивні соціально-економічні реформи, пов'язані з децентралізацією, певною самостійністю виробництв, контролем над цінами, які дозволили більшості західних соціологів заговорити про т. зв. «конвергенцію» капіталізму

і соціалізму, а також про можливість зближення двох світових систем на політичному і гуманітарному рівнях.

Ставлення керівництва НДР, а відтак і його Держбезпеки (*MfS*) до В. Брандта, якого підозрювали у роботі на розвідки Великої Британії і США в роки Другої світової війни, та його політики змінилося з початком «політики розрядки» оскільки тепер йшлося про сприяння його політичному підйому. Причиною такої зміни став досвід переговорів про дозвіл жителям розділеного Берліна відвідувати родичів, під час яких В. Брандт, як мер Берліна, просував свою прагматичну лінію навіть всупереч федерального уряду, а також концепцію нової Німеччини та східної політики. Ця стратегія, що втілювалася під гаслами «політика малих кроків» і «зміни через зближення», вселяла надію на досягнення довгоочікуваного державного визнання НДР за його правління, як майбутнього канцлера.

В таємних коридорах Штазі і кабінетах СЄПН було прийнято рішення зміцнити становище В. Брандта в партії, підірвавши позиції його партійних опонентів Г. Венера і Ф. Ерлера. Їхні погляди щодо вирішення «німецького питання» більше відповідали ХДС і Г. Вернер влітку 1960 р. заявив в Бундестазі, що СДПН беззастережно підтримує курс правлячого союзу (ХДС/ХСС) в міжнародній політиці, а у 1964 р. фактично виступив проти В. Брандта, публічно висловившись, що формула «зміни через зближення» не є частиною соціал-демократичної політики. Окрім того обидва політика мали більшість в СДПН і в НДР їхні погляди характеризувалися як «рваншистські», а підхід В. Брандта – як такий, що має «більш реалістичну тенденцію». Штазі задіяло вже звичні і дієві інструменти впливу на західнонімецьких політиків – через їхню дискредитацію шляхом оприлюднення документів про співпрацю із націонал-соціалістами. З цією метою Держбезпека НДР змогла використати документи, які вона систематично збирала з 1950-х рр. Згодом ця колекція документів перетворилася на справжній спеціальний архів, який з 1968 р. діяв як «відділ 11» слідчого органу *MfS*. Найвідомішими були кампанії проти федерального міністра у справах вигнанців Т. Оберлендера (1960), державного секретаря у відомстві федерального канцлера Г. Глобке (1960/61) і федерального президента Г. Любке (1966–1968). Проти Ф. Ерлера планували використати протокол допиту в гестапо і його рукописний текст, які нібито свідчили про близькість його поглядів до ідеології націонал-соціалізму. Але найцікавішим було те, що Штазі через свою агентуру встановило зв'язки із близьким до В. Брандта головою сенату Берліна Д. Шпангенбергом і запропонувало допомогу у передвиборчій боротьбі. Хоча В. Брандт з підозрою віднісся до такої пропозиції, але, враховуючи що він неодноразово заявляв про те, що у боротьбі з ХДС можливі будь-які засоби, все ж не виключав, що така допомога може бути «вивчена». Знаючи, що однією із причин майбутньої відставки В. Брандта був скандал із шпигуном Штазі в його оточенні, не можна виключити і доволі сильний вплив на формування *Ostpolitik*, однією із

складових якої було визнання НДР, партійного керівництва цієї держави [33, s. 25-28].

Однак реалізація «нової» східноєвропейської політики в наступні десятиліття могла відбутися тільки в умовах корінних змін, які почалися у внутрішній і зовнішній політиці ФРН після утворення т. зв. «великої коаліції» 1 грудня 1966 р., коли і соціал-демократи стали частиною уряду. Члени кабінету походили з різних політичних таборів, які запекло між собою ворогували, але це був своєрідний політичний компроміс, який дозволив проводити запізнілі реформи, для чого раніше потрібна була б конституційна більшість. В опозиції залишилися лише вільні демократи (ВДП), чия нечисленність не могла формувати з них демократичний стримуючий елемент, що сприяло впливу в суспільстві лівих радикальних партій. Тому на пропозицію соціал-демократів було запроваджено мажоритарну систему виборів на майбутнє, а сама «велика коаліція» розглядалась як тимчасове явище, завданням якої було перш за все подолання соціально-економічної кризи.

Для уряду головними пріоритетами в зовнішній політиці залишалися відносини із США і Францією. Канцлер К. Кізінгер (1966-1969) заявив про неможливість одного вибору із двох можливих і продовжив традицію балансування, звернувши увагу на необхідність дотримання гарних відносин також із СРСР. Незмінною мала залишитися і політика щодо НДР. Французький президент Шарль де Голль відзначався особливим антиамериканізмом і «британофобією» та виношував ідеї об'єднаної Європи, але без Великої Британії. Цілком можливо, що відігравали свою роль і особисті образи з часів Другої світової війни, коли британці і американці не хотіли бачити його лідером французької нації, чи відчутна підтримка СРСР, який фактично «призначив» Францію переможцем у війні й усіяло підживлював марксизм французьких інтелектуалів. До того ж, дослідники зазначають, що після Другої світової війни французька політика визначалася передусім реваншистськими настроями, а її метою було використання німецьких економічних ресурсів для власної відбудови шляхом отримання репарацій; гарантій безпеки від Німеччини; поновлення свого «статусу наддержави» [34, с. 23]. Водночас, «після війни не тільки в Німеччині, але й у Франції політики високого рангу змогли розпізнати, що Франція тільки тоді залишиться великою силою у світі, коли вона зможе спертися на співробітництво в європейських межах... і це співробітництво, передусім на економічному рівні, було неможливим без Німеччини» [35, с. 33-34]. Хоча різкі висловлювання французького президента, на кшталт знаменитого «Більше не існує єдиного Рейху» («*Plus de Reich centralise*»), сприймалися багатьма політиками в Німеччині не як заклики до децентралізації колишнього рейху і перетворення його на федеративну державу, а в його первинному значенні – як заклик до роздроблення Німеччини.

Дискусії серед німецьких «голлістів» і «атлантистів» досягли свого апогею у 1963 р. після підписання т. зв. «Єлисейського договору» з Францією. Проте сам французький президент зробив «підніжку» своїм німецьким прихильникам після того як вирішив що національні інтереси Франції вище ідеї об'єднаної Європи, поставивши під сумнів принцип більшості в Раді міністрів ЄС, та ініціював вихід республіки із структур НАТО. Разом з тим, німецькі «голлісти» спровокували дуже важливі інтелектуальні дебати. Серед німецьких політиків найвідомішим «голлістом» був голова ХСС Ф. Штраус, міністр оборони в кабінеті К. Аденауера і міністр фінансів в уряді «великої коаліції». Ідеї, які він висловив у своїй книжці «Проект для Європи» («*Entwurf für Europa*») і поширив на сторінках «*Die Zeit*», фактично започаткували інтелектуальну дискусію про майбутнє Німеччини, відому в літературі як «*Hochland-Debatte*». Ф. Штраус просував ідеї французького президента про «європеїзацію Німеччини», яка полягала в тому, що об'єднана Німеччина можлива лише у тому випадку, коли її економічний і людський потенціал (понад 72 млн громадян) не буде загрожувати іншим європейським державам, а отже може бути вирішеним лише в умовах відмови від національного суверенітету в загальній європейській федерації. Крім вчених та інтелектуалів до дискусії приєднався і майбутній канцлер Г. Шмідт, який змінив на посаді голови парламентської фракції СДПН Ф. Ерлера, а в цілому вона продемонструвала те, що німецький політикум перебував у процесі переосмислення. Переважала думка про те, що об'єднання країни може відбутися лише в майбутньому, запорукою чому стане процес зближення Західної і Східної Європи [13, s. 241-256].

Інтелектуальні дебати про майбутнє Німеччини супроводжувалися і переосмисленням її минулого. Як відомо, його поштовхом стала книга Ф. Фішера «Ривок до світового панування», де обґрунтовувалася провина Німеччини у розв'язанні Першої світової війни (1914-1918), але вона підважила основи національно-консервативної історіографії і парадигми про спадковість національної державності. Незабаром історики поставили під сумнів і легітимізаційну основу головної ідеологеми ФРН, яка ґрунтувалася на консервативній опозиції Гітлеру, що виявило себе у замаху К. Штауфенберга 20 липня 1944 р. Соціолог Р. Дарендорф взагалі вказав на те, що ця подія знаменувала собою «кінець німецької політичної історії». Більш потужні наслідки мало переосмислення досвіду націонал-соціалізму, яке до цього часу полягало у «примиренні» з націонал-соціалізмом через неприйняття концепції «колективної вини», проти якої виступав філософ К. Ясперс [36, с. 25-27], і сприяло перенесенню відповідальності за злочини на всемогутнього «фюрера» та трансформувалося в амбівалентну «непричетність». В «еру Аденауера» націонал-соціалістичне минуле фактично зникло із публічного простору, а самі німці придушували в собі власний травматичний досвід, представляючи себе жертвами бомбардувань і вигнанцями із східних територій. В школах і на університетських кафедрах працювали колишні нацисти, які з гордістю

демонстрували свої бойові шрами і воліли розповідати про минуле через анекдоти. Лише з 1963 р. цей фасад «невинних людей» почав руйнуватися, що було пов'язане із початком Аушвітц-процесу і засудженням в Єрусалимі одного із співорганізаторів Голокосту А. Ейхмана [37]. Але для молодого покоління, яке не було обтяжене воєнним досвідом і не мало потреби в лікуванні «трагічних травм минулого», потрібна була не дискусія, а відповіді на питання, і вони використали цю ситуацію проти консервативних батьків і вчителів, що й було виразною особливістю «Руху 68» в Німеччині [38].

У вже згадуваних вище вільних лібералів з 1967 р. почалися внутрішньопартійні дебати з приводу векторів внутрішньої і зовнішньої політики партії. У ВДП, як партії протестантської буржуазії, ще з 1950-х рр. існувало сильне націоналістичне крило, яке позиціонувало себе навіть набагато правіше, ніж ХДС/ХСС, а «ліве» крило намагалося утриматися між Союзом і СДПН. Опинившись за бортом «великої коаліції» ліва частина ВДП все більше схилялась у зовнішній політиці до соціал-демократів. Молоді інтелектуали в партії значною мірою перебували під впливом студентського руху і сприяли зміні партійного курсу, особливо після того, як новим лідером партії став В. Шеель, який шукав шляхи до співпраці з СДПН через зближення позиції у зовнішній політиці Німеччини [39].

Як би там не було, але «голлізм» так і не був прийнятий більшістю німецького політикуму, а особливо серед есдеків. В. Брандт був відомим «атлантистом». Тут не можна не згадати про те, що перебуваючи на посаді мера Західного Берліну він мав нагоду спілкуватися із президентом США Дж. Кеннеді під час його офіційного візиту до ФРН у червні 1963 р. У програмних промовах, які Кеннеді виголосив у Паульскірхе у Франкфурті та у Вільному університеті Берліна, він просував свій «грандіозний план» атлантичного партнерства з двома стовпами – Америкою та Західною Європою. Він запевнив свою аудиторію, що будь-який напад на ФРН є також нападом на США. Водночас він попередив німців бути терплячими в їхньому прагненні до возз'єднання. Велике значення для німців мали і палкі слова американського президента в останній день візиту перед ратушею Шенеберга: «Усі вільні люди, де б вони не жили, є громадянами цього міста Західного Берліна, і тому, як вільна людина, я пишаюся тим, що можу сказати: я берлінець!»

Німецькі соціал-демократи зробили для себе висновки із «мирної політики» Дж. Кеннеді. Вже через місяць В. Брандт окреслив майбутню політику ФРН у період «розрядки»: «Рішення німецького питання є тільки разом з Радянським Союзом, а не проти нього». Один із найближчих соратників В. Брандта, голова Управління преси та інформації землі Берлін Е. Бар звів проект нової політики до яскравої формули «зміни через зближення». Він інтерпретував американську «стратегію миру» як спробу не ліквідувати комуністичне правління, а змінити його. Важко повірити у те, що комуністичні лідери СРСР бажали, щоб їх «змінити», але вони були зацікавлені у встановленні статус-кво у повоєнній

Європі. Так звана «доктрина Ульбріхта», яка стала відповіддю на встановлення дипломатичних відносин ФРН з Румунією, передбачала заборону соціалістичним країнам обмінюватися послами з Бонном до міжнародного визнання НДР. У поєднанні з відомою «доктриною Брежнєва», запровадженою після придушення «Празької весни» 1968 р., що обмежувала суверенітет країн т.зв. «соціалістичного табору», це робило навіть дуже обережні кроки В. Брандта, коли він став у 1966 р. міністром закордонних справ і віце-канцлером, практично безрезультатними.

Договори 1970 р. з СРСР, Варшавська угода і договір у 1972 р. з НДР фактично означало, що ФРН погоджується із втраченими під час Другої світової війни східними територіями і кордон віднині встановлювався по лінії Одер-Нейсе. І хоча В. Брандт отримав всередині ФРН шалену критику, що зрештою коштувало йому посади канцлера, але нова *Ostpolitik* давала можливість реалізувати німецько-німецьке питання шляхом численних контактів із керівництвом НДР. Укладення Московського і Варшавського договорів також позитивно вплинуло на переговори з берлінського питання. 3 вересня 1971 р. чотири держави вперше з початку «холодної війни» досягли юридичної угоди. Виконання положень було реалізовано під час внутрішньо-німецьких переговорів з транзитною угодою від 17 грудня 1971 р., яка регулювала автомобільне та залізничне сполучення між ФРН та Західним Берліном. Влітку 1972 р. переговори всередині Німеччини відновилися і були успішно завершені 21 грудня 1972 р. «Основним договором». Було досягнуто домовленості про добросусідські відносини, непорушність кордонів і повагу до «незалежності та самостійності кожної з двох держав у їхніх внутрішніх і зовнішніх справах». Крім того, було домовлено про обмін «постійними представниками». Все це свідчило про значні поступки НДР, але не визнання в сенсі міжнародного права. Піком *Ostpolitik*, як складової «політики розрядки», стало підписання Гельсінського заключного акту 1975 р. [40, s. 62-85].

У 1980-х рр. починається другий етап *Ostpolitik*, який характеризувався намаганням соціал-демократів втримати і розвинути досягнення попередніх років. Близький до СДПН відомий німецький історик Г.А. Вінклер переконує у тому, що «соціал-демократи зайняли консервативну, навіть яскраво виражену національну позицію». Її головним ідеологом залишався вже згадуваний Е. Бар, який і до нині користується повагою серед численних ескеківських партійних функціонерів. У 2015 р., незадовго до своєї смерті, на зустрічі з учнями гімназії він висловив свої погляди так: «Міжнародна політика ніколи не стосується демократії та прав людини. Справа в інтересах і державах. Пам'ятайте це, що б вам не казали на уроках історії» [41].

Тому не дивно, що намагаючись створити «партнерство заради безпеки», вже за наступного канцлера Г. Шмідта (1974-1982) *Ostpolitik* почала швидко перетворюватися на націоналістичну *Realpolitik*, яка нехтувала будь-якими демократичними рухами в країнах Східної Європи, а заради власне німецьких

інтересів керівництво ФРН вже навіть і не намагалося «змінити», а радісно йшло на співробітництво з їхніми комуністичними режимами. Наприклад, в самій ФРН практично неможливо було критикувати порушення прав людини в НДР, оскільки вважалося, що тим самим підриваються основи «політики розрядки», а політичні діячі та інтелектуали, які це собі дозволяли, таврувалися як «бійці холодної війни» («*kalter Krieger*»). Провідні лідери СДПН в середині 1970-х рр. дистанціювалися від політики американського президента Дж. Картера, який гостро критикував СРСР за порушення прав людини [23, s. 16-17].

Яскравим прикладом стало ставлення есдеківських лідерів до польського руху «Солідарність». Вони вважали цю організацію «романтично-революційною», яка несе в собі «руйнівні сили». Федеральний канцлер Г. Шмідт у розмові із президентом Франції Ф. Міттераном висловився дуже презирливо щодо поляків, заявивши, що ситуацію врятує лише диво – коли поляки почнуть працювати. Ще до введення воєнного стану в Польщі у грудні 1981 р. лідери есдеків через партійного керівника НДР Е. Хонеккера надсилали чіткі сигнали радянському керівництву про те, що потрібно вжити проти страйкуючих «рішучих заходів». Той же Е. Бар не заперечував і право СРСР застосувати проти Польщі військову силу в разі її можливого виходу із військово-політичного Варшавського договору. Г. Шмідт під час свого офіційного візиту до НДР в день введення військового стану в Польщі публічно сказав: «на жаль, це зараз необхідно». Роком пізніше экс-канцлер і лідер СДПН В. Брандт відмовився різко критикувати польські табори для інтернованих страйкарів під приводом того, що як німець не хотів би згадувати про «інші табори», які існували на території Польщі [14, s. 228-229; 23, s. 20].

В. Брандт завжди декларував себе прихильником демократичних цінностей, але схоже панічно боявся масових рухів, оскільки придушення повстання 1953 р. в НДР справило на нього гнітюче враження. Що й не дивно, оскільки керівництво НДР одразу знайшло «винуватців», розкрутивши кампанію з «фашистськими екстремістами» в Західному Берліні, здійснивши викрадення декількох громадян ФРН, яких потім публічно засудили. Натомість канцлер Г. Шмідт, який представляв праве крило партії, взагалі вважав масові рухи «наївними», як, наприклад, численні акції у ФРН проти розміщення американських ракет «Першінг» з ядерними боєголовками.

«Європейська регуляторна політика в інтересах Німеччини – неписаний девіз другої фази *Ostpolitik* – пережила період холодної війни, відновлення єдності Німеччини та епоху Гельмута Коля і залишилась орієнтиром для соціал-демократичного мислення та дій», – твердить А. Вінклер. Європейські мирні революції 1989 р. і об'єднання Німеччини для СДПН стали ознакою її успішності. Протягом останніх 30 років вона так і не зазнала змін і автоматично була перенесена на сучасну Росію, яка без розуміння внутрішньополітичних реалій цієї держави і менталітету її народу, фактично призвела до німецького

зовнішньополітичного провалу і, певною мірою, сприяла розв'язанню сучасної російсько-української війни. «Зміни через зближення» стали «змінами через торгівлю» і, врешті, торгівля відбулася без жодних змін з російського боку. Приклад Г. Шредера вже всім відомий, але і його наступниця А. Меркель продовжувала бути «східною німкенею» у зовнішній політиці. Так, колишній президент Бундестагу і відомий політики ХДС В. Шойбле, 18 листопада 2022 р. заявив про те, що уряд А. Меркель помилявся у своїй політиці стосовно Росії, «не бажаючи помічати» її брутальні дії проти сусідніх держав [42].

Впливовий політик СДПН М. Рот, який очолює комітет у закордонних справах Бундестагу, 9 червня 2022 р. опублікував у *Die Welt* фактично програмну статтю під назвою «Віднині ми повинні будувати європейську архітектуру безпеки проти Росії». Політик наважився на ґрунтовну критику *Ostpolitik*, вказавши на три її «фатальні» помилки. 1. Німеччина обрала особливе партнерство з Росією і, отже, не сприймала інтересів центрально- та східноєвропейських партнерів серйозно. 2. Німеччина все глибше і глибше просувалася в односторонню енергетичну залежність від Росії і хотіла ще більше посилити її після 2014 р. з газогоном «Північний потік-2». 3. Політичні діячі Німеччини забули, що готовності вести діалог без захисту та військового стримування недостатньо [11].

Нова *Ostpolitik*, як її бачать соціал-демократи, має ґрунтуватися на демократичних традиціях минулих років, повинна бути реалістичною та орієнтованою на цінності, оборонною та відкритою до європейського та трансатлантичного діалогу, і спиратися на тісну участь громадянського суспільства. Росія є імперіалістичною державою, яка хоче зруйнувати європейський мирний порядок, заснований на міжнародних правилах. Тому необхідно побудувати європейську архітектуру безпеки проти Росії, засновану на військовому стримуванні та політичній та економічній ізоляції Росії. Німеччина повинна якомога швидше стати повністю незалежними від російської енергетики. Окрім того в СДПН розуміють, що успішною може бути спільна європейська східна політика, яка має враховувати інтереси Польщі, країн Балтії і України і спиратися на громадянське суспільство європейських країн. Тішить також той факт, що пропонуються і зміни у «політиці пам'яті».

Зрештою, за останні місяці німецькі соціал-демократи проходять той шлях, який вони так і не могли подолати за останні 30 років, насолоджуючись економічним процвітанням на основі дешевих російських енергоносіїв. Критика опонентів за їхній тісний зв'язок з російською автократією змушує їх не тільки захищатися, але і в окремих випадках вдаватися до самокритики, що цілком зрозуміло на фоні регіональних виборів, де вони стрімко втрачають голоси виборців. Проте в діючій партійній програмі СДПН «Програма майбутнього» від травня 2021 р., яку планують переглянути на партійному з'їзді в 2023 р., все ще записано: «Мир у Європі може існувати лише з Росією, а не проти неї» [10].

«Політика пам'яті» без Східної Європи

В сучасному публічному просторі Німеччини одним із перших питань зв'язку *Ostpolitik* і «політики пам'яті» підняв американський історик Т. Снайдер, який у низці статей та інтерв'ю у провідних ЗМІ піддав її критиці за відсутність постійних рефлексій, що сформувало низку «сліпих зон», однією з яких стала Україна [43; 44; 45]. Історик не піддає сумніву, що гордістю сучасних німців є антифашизм і «політика пам'яті». І німці абсолютно праві у тому, що демократія вимагає регулярного вивчення історії, особливо Другої світової війни та Голокосту. «Але цей спосіб примирення з минулим повинен включати перевірку своїх суджень знову і знову. А в Німеччині, на жаль, зараз є тенденція вважати, що ми вже завершили. Це створило сліпі зони. А найбільша сліпа зона називалася Україна». Водночас, минуле, яке є об'єктом «політики пам'яті» і комеморативних практик, це не лише історія Німеччини, оскільки майже всі німецькі злочини відбувалися в районах, які Німеччина взяла під контроль після 1938 р. «З цієї причини політика пам'яті завжди перепліталася з *Ostpolitik*, іноді в збочений спосіб. У другому десятилітті ХХІ ст., наприклад, багато німців впевнені, що було моральним рішенням поставити себе в залежність від енергоносіїв агресивної, реваншистської, правоекстремістської імперії. Потім, у лютому 2022 р., Німеччина виявила, що фінансує явно фашистський російський режим, який веде війну на винищення проти сусіда – сусіда, який був об'єктом війни Німеччини в 1941 р.: України. Поєднання *Ostpolitik* і меморативної політики змусило німців забути власну історію і, таким чином, передусім зробило можливою нову війну в Східній Європі».

Поняття «політики пам'яті» закріпилося в публічному і науковому дискурсі лише з 90-х рр ХХ ст., замінивши термін «подолання минулого» («*Vergangenheitsbewältigung*»), який часто розуміли у значенні «примирення з минулим». «Політика пам'яті» загалом комплексний і всеосяжний процес, який є важливим елементом внутрішньої політики в посттоталітарних та постдиктаторських суспільствах, спрямований на ретроспективну і тотожну інтерпретацію пам'яті. Крім законодавчих і судових заходів для покарання військових злочинців та відшкодування матеріальних збитків потерпілим, вона передбачає також численні комеморативні практики, які створюють своєрідні «місця пам'яті» і громадські та наукові інституції для вивчення недавнього трагічного минулого. В методологічному плані індивідуальне і колективне опрацювання минулого є багаторівневим процесом, в якому взаємодіють індивідуальний досвід, комунікативний обмін досвідом, суспільна пам'ять і наукова рефлексія. Вони не завжди є взаємопов'язаними, оскільки залежать від певного соціального контексту, де пам'ять формується на основі «життєвого горизонту» учасників і свідків подій та форм інституційної публічної пам'яті, яка не ретроспективна особистим спогадам. А тому і будь-яка «політика пам'яті» є складовою політичного використання історії, яке виступає

необхідним елементом плюралістичного порозуміння в демократичних суспільствах [46, с. 53].

Після об'єднання Німеччини у 1990 р. вона була спрямована на опрацювання пам'яті про націонал-соціалістичне і тоталітарне минуле. Загальновідомим є Нюрнберзький і Аушвіц процеси і численні регіональні процеси над військовими злочинцями після Другої світової війни. До 2015 р. в Німеччині було проведено понад 36 тисяч судових процесів, а на лаві підсудних опинилося понад 170 тисяч підсудних. Але відколи у 1951 р. союзники-переможці передали справу покарання військових злочинців у відомство федерального суду ФРН значна частина підсудних отримала виправдальні вироки [47, s. 40]. Цілком очевидно, що це стало можливим лише із зміною політики США щодо проведення політики «денацифікації» і перетворення ФРН в один із стовпів західного світу в умовах ідеологічного протистояння часів «холодної війни». Проте і саме німецьке суспільство вкрай негативно ставилося до судових процесів проти військових злочинців, які проводили трибунали країн-переможниць. Поширеними були аргументи на кшталт – «вони були наївними ідеалістами, яких обдурили націонал-соціалісти», або ж «вони стали жертвами політичної помилки» і «переможці не мають морального права судити». На передньому плані цієї кампанії було націоналістично налаштоване німецьке духовенство, яке створило «Комітет церковної допомоги ув'язненим» (*Komitee für kirchliche Gefangenenhilfe*), основною метою якого була легальна допомога т. зв. «знедоленим» військовим злочинцям, лобіюючи їхні інтереси в судових процесах, які віднині проводились німецькою юстицією. Наприклад, після створення у 1953 р. «Тимчасової змішаної ради з достроково-умовного звільнення і помилування» до 1958 р. були звільнені майже всі військові злочинці, засуджені перед цим Нюрнберзьким трибуналом [48]. Як стверджують сучасні дослідники, крім цього потужного «антинюрнберзького дискурсу», який намагався представити німців жертвами «правосуддя переможців», існувала його інша лінія, яка мала на меті представити ФРН на міжнародному рівні прихильницею ідеї прав людини [49, s. 108].

Загальна ж картина із покараннями військових злочинців у ФРН виглядає наступним чином: «Баланс цифр щодо кримінального переслідування нацистських злочинів у Західній Німеччині залишається неоднозначним, а результати є більш ніж незадовільними, особливо щодо мети справедливості для жертв. З одного боку, вражаюча кількість з понад 36 тисяч розслідувань проти понад 170 тисяч підозрюваних є яскравим вираженням зусиль судової влади щодо кримінального переслідування. З іншого боку, враховуючи масштаби націонал-соціалістичних злочинів і особливо в порівнянні з великою кількістю розслідувань, існують досить мізерні 6656 вироків, зокрема 1147 за вбивство і 172 за вбивство, що призвело до смерті або довічного ув'язнення» [50, s. 639]. Попри те, що німецькі дослідники наголошували на необхідності продовжити вивчати цю тему і далі, звертаючи увагу на величезні пласти не

опрацьованих матеріалів місцевих і земельних судових архівів, схоже на те, що в німецькій історіографії цей напрямок поставлений «на паузу». «Період окупації загалом може слугувати лише прелюдією до ФРН, або для історії культури американізації чи “вестернізації”. Зрештою, “могильником” для дослідження періоду (західнонімецької) окупації стало возз’єднання – після 1990 року інтерес до академічної роботи над “періодом завалів” надзвичайно впав, оскільки доступ до архівів НДР відкрило іншу сферу діяльності» [51, с. 3].

Нині Німеччина має численну мережу установ для збереження пам’яті про трагічне для її історії ХХ ст., як от: «Берлінський фонд топографії терору», «Фонд пам’яті загиблих євреїв Європи», «Федеральний фонд дослідження диктатури ССРН», фонд «Пам’ять, відповідальність, майбутнє», фонд «Меморіал німецького опору», меморіал «Будинок конференції Ванзее», меморіал «В’язниця Баутцен», музей Штазі та ін. Сюди ж можна і додати солідні наукові інституції – Інститут історії сучасності в Мюнхені, Інститут дослідження тоталітаризму імені Ханни Арендт у Дрездені, Центр дослідження історії сучасності «Комунізм та суспільство» у Потсдамі, які видали тисячі книжок на відповідну тематику. Гамбурзький інститут соціальних досліджень створив пересувну виставку «Злочинний вермахт. Виміри винищувальної війни», якою порушив «табу» німецького суспільства щодо замовчування злочинів німецьких солдатів на території колишнього СРСР у Другу світову війну [52; 53]. Будь-кому стає зрозумілим, що жодна європейська країна не досягла такого рівня опрацювання свого минулого не тільки в науковому, але й публічному просторі. Змістовно «політика пам’яті» в Німеччині вкладається у вислів – «Ніколи знову!»

У формуванні німецької «політики пам’яті» важливу роль відігравали категорії «вини» і «відповідальності». У першому випадку була прийнято фундаментальне положення філософа К. Ясперса, який переконував у тому, що «не може існувати (крім політичної відповідальності) колективної вини народу, або групи всередині народів, ні як карної, ні як моральної, ні як метафізичної вини». Судові процеси і карне переслідування військових злочинців ставало достатнім аргументом для «примирення» з минулим. «У цій фазі німецьку провину тлумачили метафізично – як фаустівську долю нації, яка бажала добра, але творила зло, як трагедію та як приклад диявольської сили зваблення тоталітарних демонів. На тлі цієї потужної колективної емоції тверезий емпіричний початок сучасної історії Західної Німеччини – незважаючи на її нещодавно критиковані сліпі плями та слабкості – виглядає як непевне, мерехтливе світло політичного раціоналізму» [54, р. 414]. А «відповідальність» (або ж «етика відповідальності» за М. Вебером), як категорія практичних дій, віднині означала відшкодування матеріальних збитків СРСР за шкоду, заподіяну під час Другої світової війни, зокрема через розширення торгівлі з ним. «Починаючи з 1983 року, марафоністорії і пам’яті про “Третій рейх”, відзначив свій п’ятдесятилітній ювілей і вийшов на новий етап. Більш ніж будь-

коли раніше, гітлерівська Німеччина зображувалася як колективна спільнота послідовників, а так звані звичайні люди 1930-х і 1940-х років поставали як спів-злочинці або, принаймні, як колабораціоністи, а не як жертви», – стверджує німецький історик Н. Фрай [54, р. 415].

Реальні ж результати «політики пам'яті» в частині опрацювання пам'яті про націонал-соціалістичне минуле виглядають доволі незвично. За даними опитування фонду «Пам'ять, відповідальність, майбутнє», проведеному у 2018 р., 69% респондентів відповіли, що серед їхніх предків не було учасників Другої світової війни, хоча мільйони німців були активними учасниками нацистського режиму. До того ж майже 95% учасників опитування підтвердили, що уроки історії в школі є дуже важливими для запобігання поверненню націонал-соціалізму [37]. Це стало можливим лише після того, як у 1985 р. тодішній президент ФРН Р. фон Вайцзекер виголосив промову, де визнав 8 травня (яке до цього вважалося днем поразки) «днем звільнення від нелюдської системи націонал-соціалізму» [55]. «Примирення» через «витіснення» травматичного досвіду старшого покоління створює ілюзію «непричетності», при якому минуле залишається відторгнутим від сьогодення. І це попри те, в «політиці пам'яті» змінилися акценти і на перший план виходить не політичні та соціальні взаємини під час нацистської диктатури, а досвід окремих груп, сімей і окремої людини. В соціально привабливій моралі історії відповіді на питання провини шукають на рівні особистої поведінки. Однак часто це відбувається без політичних рефлексій і породжує або ж надмірне моралізаторство, або ж амбівалентне – «зрештою, всі були жертвами».

Але однією із найглибших «родових травм» німців в цілому є ототожнення СРСР з Росією. Наприклад, коли Т. Снайдер говорить про недосконалу політику В. Брандта, кореспондент *Die Zeit* вважає за потрібне уточнити: «З усіма спустошеннями, які німці завдали в Україні, були також десятки мільйонів російських жертв німецької кампанії, частини Росії також повинні були стати “життєвим простором”». І історику доводиться пояснювати: «Там були десятки мільйонів радянських втрат. Але Україна постраждала пропорційно набагато більше, ніж Росія. Це намагаються забувати. Чому? Тому що для Москви завжди було важливіше – відпущення гріхів і сировина» [43]. У сучасному німецькому політичному дискурсі ототожнення жертв Другої світової війни виключно з «росіянами» набуло своєї легітимності після участі тодішнього канцлера Г. Шредера у 2005 р. на урочистостях з приводу святкувань 60-річчя завершення т. зв. «Великої вітчизняної війни». Після цього провідні німецькі політики рухалися в руслі путінської історичної політики і завжди наголошували про «27 мільйонів росіян», що стали жертвами війни [23, s. 151-152].

Німецьке русофільство пов'язане із спільною імперською історією Німеччини і Росії. Жодна із цих країн ніколи в історії не розглядала Україну як суб'єкта історії, а використовувала її виключно як власну колонію. Після

розпаду СРСР більшість німецьких істориків писали про колоніальний характер німецьких війн на сході Європи, але це не стало основою для політиків і не знайшло відображення в публічному дискурсі країни. Переважає традиційне уявлення про те, що ці території залишаються сферою впливу Берліна і Москви. «Підкріплювалися історичні міфи, які культивувалися ще у ФРН, де головними жертвами війни (після євреїв) слід розуміти росіян... Взаємодія з московськими самодержцями була морально виправдана Другою світовою війною. Українці вважалися порушниками спокою, які заважали цій історії. Це було зручно, тому що це означало, що ведення бізнесу з Росією не повинно бути морально підданим сумніву», – стверджує Т. Снайдер. У сучасному німецькому політичному дискурсі ця постімперська схема втілюється у концепт України як «буферної зони» між Росією та ЄС. Наприклад, відомий берлінський професор політології Г. Мюнклер бачить завершення війни в Україні тільки на умовах мирних домовленостей з агресором і збереженням нашої територіальної цілісності на захід від Дніпра. «Яким би не був результат (війни), Україна буде розгромлена», – переконує політолог [56].

Зневажливе імперське ставлення до українців проявляється і в мовному питанні: якщо українці розмовляють російською мовою – то вони росіяни, а якщо ж українською – то націоналісти. А це породжує і так зване «поверхове мислення», де переважає добре розігрітий в медіа наратив про «українських націоналістів – колаборантів націонал-соціалістів». Але вселяє надію той факт, що дискусії серед німецьких інтелектуалів продовжуються. Зокрема, відомий політик Р. Фюкс абсолютно відкидає «неісторичну» ідею про Україну як «буферну зону», вважаючи це нереалістичним. «Ключові гравці німецької політики ще не зрозуміли повною мірою масштабів російського реваншизму. Зрештою, все ще існує ілюзія, що можна повернутися до певної форми домовленості про співпрацю. Ще не до всіх дійшло, що ми повинні проводити сувору політику стримування цього режиму. Натомість ми все ще бачимо велику симпатію до імперського рефлексу Росії, яка нібито може бути нічим іншим, як імперією, що панує над іншими націями» [57].

Але не тільки Україна і народи колишнього СРСР залишаються «білою плямою» у східноєвропейському спектрі німецької «політики пам'яті». У 2017 р. за громадської ініціативи було вирішено спорудити в центрі Берліна меморіал жертвам німецької окупації в Польщі під час Другої світової війни – *Polendenkmal*. «Ця ідея мала стати відповіддю на своєрідне порожнє місце в німецькій культурі пам'яті, або, інакше кажучи, відповіддю на білу пляму, коли йдеться про історичні знання багатьох німців про окупаційну політику Третього Рейху в Польщі. Масові злочини, вчинені в 1939-45 рр. проти польського цивільного населення, майже не відомі німецькій громадськості до нині» [58, s. 70]. Польща, тисячолітній східний сусід Німеччини, та її громадяни, нині є жертвами другого сорту в німецькому сприйнятті жертв націонал-соціалізму. З цим погоджуються німецькі історики та уважні спостерігачі за польсько-

німецькими відносинами. Тематичні пріоритети в німецьких історичних дебатах останніх десятиліть і пріоритети в правовому врегулюванні націонал-соціалістичних злочинів (або їх відсутність) лише підкреслюють цей висновок.

На мою думку, Т. Снайдер не звернув увагу ще на один аспект німецької «політики пам'яті» у контексті її зв'язку із *Ostpolitik*, який став очевидним після 24 лютого – «політикою страху» (за визначенням Р. Фюкса). Її виразом стали численні «відкриті листи» представників «ЕММА-генерації» до канцлера О. Шольца із закликом змусити Україну припинити війну і піти на переговори з агресором навіть шляхом поступок власної території [59]. Нещодавно вони навіть отримали міцну підтримку в особі всесвітньо-відомого філософа Ю. Габермаса. 92-річного філософа дратує «самовпевненість» з якою Україна «морально шантажує» країни Європи виступами її президента В. Зеленського з наполегливими проханнями допомоги у протистоянні агресії, постійними демонстраціями у ЗМІ картин російських звірств у цій війні. Це порушило спокій західного обивателя, де «з кожною смертю наростає тривожність, з кожним вбивством – шок, кожним військовим злочином – обурення – і бажання щось з цим зробити». Але ще більше Ю. Габермас обурюється критиками «поміркованої» позиції канцлера О. Шольца, оскільки той, як ніхто інший, розуміє уроки «холодної війни», за якими виграти війну у ядерної держави звичайними засобами неможливо, а отже необхідно шукати альтернативні варіанти, щоб не втягнути Європу в третю світову ядерну війну. Тоді жодна із сторін може вийти з війни як така, що «не зазнала поразки» [60].

Дискусія на шпальтах газети з приводу його статті засвідчила, що «філософські ігри» з різними «менталітетами» викликають радше нерозуміння, а практика тривалих роздумів О. Шольца – відторгнення. «А чому Габермаса не дратує самовпевненість канцлера, який раціоналізує свої спроби приховати страх перед вступом Німеччини у війну та ядерною війною? Стриманість і роздуми – це дії, які потребують часу. Чи є цей час у нас і в Україні? Це війна. Це не про семінар “А якби була війна”. Тепер ретельний розгляд коштує життя. Рішення, прийняте кілька тижнів тому, врятувало б ці життя».

Висновки

«Нова східна політика», яку здійснювали соціал-демократи на чолі з канцлером В. Брандтом на першому етапі її проведення, була спрямована на вирішення насамперед «німецько-німецького питання» і її моделлю мали стати ті дії та підходи, які запроваджувалися у Західному Берліні після спорудження Берлінського муру 1961 р. Її реалізація стала можливою завдяки поєднанню як зовнішньополітичних так і внутрішньополітичних факторів. Політика «мирного співіснування» двох протилежних ідеологічних систем передбачала визнання повоєнного «статус-кво» і «зон впливу» в Європі, що могло бути досягнуто лише шляхом політичного компромісу між США та СРСР. Наприкінці 1960-х рр. внутрішньополітична ситуація в Німеччині докорінно змінилася і це

стало запорукою для успішного проведення *Ostpolitik*. Політичним союзником СДПН стали вільні ліберали (ВДП), які у співпраці із соціал-демократами шукали можливість для зміцнення своїх позицій серед німецьких виборців. Могутнім підґрунтям стали соціальні процеси у ФРН, пов'язані із переосмисленням націонал-соціалістичного минулого і виходом на політичну арену т. зв. «скептичного покоління» і радикально налаштованої молоді, яка не бажала миритися із консервативною спадщиною «старої Німеччини». Вважається, що свідченням успішності «нової східної політики» стали Московський і Варшавський договори, але реальним результатом став «Основний договір» з НДР 1972 р., який через конкретні механізми його реалізації сприяв поступовому вирішенню «німецько-німецького питання».

З 1980-х рр. починається другий етап *Ostpolitik*, головною ознакою якого стала її виразна консервативна спрямованість і перетворення на т. зв. *Realpolitik*, де власні інтереси ФРН виходили на перший план. Це проявлялося у співробітництві з комуністичними режимами Східної Європи, нехтуванні прав людини в тоталітарних режимах, ігноруванні підтримки демократичних рухів тощо. Яскравим прикладом стало ставлення до польського руху «Солідарність» і посилення економічного співробітництва з СРСР.

З початку 1990-х рр. і об'єднанням Німеччини ця політика практично не змінилася і не враховувала ситуацію на сході Європи, вбачаючи в східноєвропейських країнах – нових членах ЄС – більше порушників спокою, ніж рівноправних партнерів і союзників. «Регуляторна політика» (Г. Вінклер) щодо східноєвропейських країн призвела до орієнтації на пострадянську Росію, економічна залежність від якої сприяла і створенню там сприятливих умов для відродження тоталітарного режиму з неоімперськими тенденціями.

З початком широкомасштабної агресії Росії проти України почалося поступове переосмислення німецької *Ostpolitik* після усвідомлення того, що Росія є імперіалістичною державою, яка хоче зруйнувати європейський мирний порядок, заснований на міжнародних правилах. Тому необхідно побудувати європейську архітектуру безпеки проти Росії, засновану на військовому стримуванні та політичній та економічній ізоляції Росії, а Німеччина повинна якомога швидше стати повністю незалежною від російської енергетики. Важливим є також те, що успішною може бути лише спільна європейська східна політика, яка має враховувати інтереси Польщі, країн Балтії і України і спиратися на громадянське суспільство європейських країн.

«Нова східна політика» протягом всього періоду її реалізації була тісно пов'язана з німецькою «політикою пам'яті». Це особливо стосувалося такого її аспекту, як почуття вини за скоєні злочини Німеччиною під час Другої світової війни. Ігнорування східноєвропейських країн у зовнішній політиці призводило до релятивації відповідальності перед їхніми жертвами, а компенсаторні практики поширювалися на сучасну Росію, яка ототожнювалася з колишнім СРСР. Це створило «білі плями» в «політиці пам'яті» і суспільному просторі.

Як і у випадку із *Ostpolitik* наразі ми спостерігаємо певну зміну векторів, до чого поступово залучаються і професійні історики.

Список використаних джерел та літератури

1. Sigmar G. Wir brauchen zumindest einen kalten Frieden. *Der Spiegel*. 17.04.2022. URL: www.spiegel.de/politik/deutschland/sigmar-gabriel-wir-brauchen-zumindest-einen-kalten-frieden-gastbeitrag-a-411895f4-557e-42e7-9453-c62baa490d82
2. Klingbeil gesteht Fehler der SPD in der Russland-Politik ein. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. 19.10.2022. URL: www.faz.net/aktuell/politik/ausland/klingbeil-gesteht-fehler-der-spd-in-der-russland-politik-ein-18397165.html
3. Харлан Г. Трансформація позицій політичних партій ФРН щодо східноєвропейської політики (2005-2017). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Вип. 26: Міжвідомчий збірник наукових праць. К.: Інститут історії України НАН України, 2017. С. 307-324.
4. Стельмах С. «Оливково-зелені» у світлофорній коаліції німецького Бундестагу. *Zaxid.net*. 11 травня 2022. URL: www.zaxid.net/olivkovo_zeleni_u_svitloforniy_koalitsiyi_nimetskogo_bundestagu_n1542595
5. Die Olivgrünen. *Der Spiegel*. 29.04.2022. URL: www.spiegel.de/politik/deutschland/die-gruenen-von-friedensbewegten-idealisten-zu-panzer-fans-a-5f84b707-d5d8-4041-a7b8-69e78e1d7244
6. Osterweiterung des Denkens. *TAZ.de*. URL: www.taz.de/Nato-in-Osteuropa/15839905&s=Ostpolitik+SPD
7. Matthias Platzeck zu Russland: «Ich habe mich getäuscht». *Die Zeit*. 25. Februar 2022. URL: www.zeit.de/news/2022-02/25/matthias-platzeck-zu-russland-ich-habe-mich-getaeuscht
8. Стельмах С. Війна в Україні і вибори в Північному Райні-Вестфалія. *Zaxid.net*. 17 травня 2022. URL: zaxid.net/viyna_v_ukrayini_i_vibori_v_pivnichnomu_rayni_vestfaliyi_n1542924
9. Стельмах С. Що змусить німців передати танки Україні. *Zaxid.net*. 15 вересня 2022. URL: www.zaxid.net/statti_tag50974/
10. Стельмах С. Які уроки винесли німецькі соціал-демократи зі своєї Ostpolitik? *IQ*. 27 жовтня 2022. URL: <https://iq.net.ua/iaki-uroki-viniesli-nimietski-sotsial-diemokrati-zi-svoeiyi-ostpolitik/>
11. Roth M. Wir müssen jetzt eine europäische Sicherheitsarchitektur gegen Russland errichten. *Die Welt*. 09.07.2022. URL: <https://www.welt.de/politik/deutschland/plus239813185/Ostpolitik-fuer-die-Zeitenwende-Wir-muessen-jetzt-eine-europaeische-Sicherheitsarchitektur-gegen-Russland-errichten.html>
12. Bracher K.-D., Jäger W., Link W. *Republik im Wandel 1969-1974. Die Ära Brandt*. Stuttgart-Mannheim, 1986. 410 s.
13. Winkler H.A. *Der lange Weg nach Westen. Deutsche Geschichte II: Vom "Dritten Reich" bis zur Wiedervereinigung*. München, 2014. 742 s.
14. Winkler H.A. *Nationalstaat wider Willen. Interventionen zur deutschen und europäischen Politik*. München, 2022. 288 s.
15. Wirsching A. *Abschied vom Provisorium. Die Geschichte der Bundesrepublik Deutschland 1982-1989/90*. München, 2006. 847 s.
16. Conze E. *Die Suche nach Sicherheit. Eine Geschichte der Bundesrepublik Deutschland von 1949 bis in die Gegenwart*. München, 2009. 1071 s.
17. Bahr E. *Zu meiner Zeit*. München, 1996. 605 s.
18. Vogtmeier A. *Egon Bahr und die deutsche Frage. Zur Entwicklung der sozialdemokratischen Ost- und Deutschlandpolitik vom Kriegsende bis zur Vereinigung*. Bonn, 1990. 400 s.

19. Sturm D.F. “Metternich” in Moskau. Egon Bahrs Wandel durch Annäherung. *Deutschland Archiv*. Jg. 42. Nr. 5. 2009. S. 841–846.
20. Hoppenstedt W. (Hrsg.). Willy Brandts europäische Außenpolitik. Bundeskanzler Willy Brandt Stiftung. Berlin, 1999. 54 s.
21. Marshall B. Willy Brandt. A Political Biography. New York, 1997. 170 p.
22. Брандт В. Воспоминания. Москва, 1991. 528 с.
23. Urban Th. Verstellter Blick. Die deutsche Ostpolitik. Berlin, 2022. 192 s.
24. Oppelland T. Der “Ostpolitiker” Gerhard Schröder. Ein Vorläufer der sozialliberalen Ost- und Deutschlandpolitik? *Historisch-Politische Mitteilungen*. 2001. Vol. 8. № 1. S. 73-94.
25. Frei N. Vergangenheitspolitik. Die Anfänge der Bundesrepublik und die NS-Vergangenheit, 3. Aufl. München, 2003. 460 s.
26. Frei N. (Hrsg.), Transnationale Vergangenheitspolitik. Der Umgang mit deutschen Kriegsverbrechen in Europa nach dem Zweiten Weltkrieg. Göttingen, 2006. 656 s.
27. Кудряченко А. Німецько-німецьки стосунки – від визнання до єдності. *Нова політика*. 1996. № 6. С. 33-41.
28. Кудряченко А.І. Федеративна Республіка Німеччина: Засади демократичного сходження: монографія. Київ: Фенікс, 2020. 656 с.
29. Мартинов А.Ю. Об’єднана Німеччина: від «Боннської» до «Берлінської» республіки. К.: Корпорація, 2006. 447 с.
30. Мартинов А.Ю. Німецька громадська думка щодо політичної трансформації в Україні (2012–2015 рр.). *Україна – Європа – Світ*. 2015. Вип. 15. С. 169–177.
31. Харлан Г. Трансформація позицій політичних партій ФРН щодо східноєвропейської політики (2005-2017 рр.). *Міжнародні зв’язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2017. Вип. 26. С. 307-324.
32. Eibl F. Politik der Bewegung. Gerhard Schröder als Außenminister 1961–1966. München, 2001. 488 s.
33. Münkler D. Kampagnen, Spione, geheime Kanäle. Die Stasi und Willy Brandt. Berlin, 2013. 83 s.
34. Дефранс К. Французька культурна політика в окупованій Німеччині після 1945 року. *Історія та історіографія в Європі*. Київ, 2006. Вип. 4: Німецько-французькі та українсько-польські взаємини у ХХ столітті. С. 22-31.
35. Гудеманн Р. Німецько-французькі конфлікти: шляхи їх подолання та соціальна пам’ять. *Історія та історіографія в Європі*. Київ, 2006. Вип. 4: Німецько-французькі та українсько-польські взаємини у ХХ столітті. С. 31-45.
36. Ясперс К. Вопрос о виновности. О политической ответственности Германии. Москва, 1999. 145 с.
37. Müller T. Opa war kein Nazi – oder doch? *Spiegel Geschichte*. 6/2022. URL: <https://www.spiegel.de/geschichte/opa-war-kein-nazi-oder-doch-a-c8b5acf9-0002-0001-0000-000207602147?context=issue>
38. Bauß G. Die Studentenbewegung der sechziger Jahre in der Bundesrepublik und Westberlin. Köln, 1977. 353 s.
39. Kellmann K. Die Freiburger Thesen der FDP. URL: <https://katharinakellmann-historikerin.de/die-freiburger-thesen-der-fdp/>
40. Faulenbach B. Willy Brandt. München, 2010. 129 s.
41. Winkler H.A. Als die SPD konservativ wurde. *Der Spiegel*. 24/2022. URL: www.spiegel.de/politik/deutschland/spd-und-fehler-in-der-russland-politik-als-die-sozialdemokraten-konservativ-wurden-a-8792865a-37ab-4422-a6c3-8ede63131e3d?context=issue&fbclid=IwAR0Y2_Jh7nslE7Ls5iUdmt0-u5g0KU_ff1MUPDjj1DOtjZR-UayJ1Bmy9I
42. “Wir wollten es nicht sehen”: Schäuble räumt Fehler im Umgang mit Russland ein – und kritisiert Merkel. *Tagesspiegel*. 18.11.2022. URL: <https://www.tagesspiegel.de/politik/wir-wollten-es-nicht-sehen-schauble-raumt-fehler-im-umgang-mit-russland-ein--und-kritisiert->

- merkel-8892205.html?fbclid=IwAR1MMMWcGAb0_ac8dVDM6S4LMXgHLB1hIPwFlnaI02ncYE4mOSPmwWHrhPM
43. Warum so wütend, Herr Snyder? *Die Zeit*. 22. Mai 2022. URL: <https://www.zeit.de/2022/21/timothy-snyder-ukraine-krieg-deutschland>
44. Snyder T. Warum fällt es Deutschland so schwer, von einem faschistischen Russland zu sprechen? *Der Spiegel*. № 22. 27.05.2022. URL: https://www.spiegel.de/ausland/ukraine-krieg-warum-faellt-es-deutschland-so-schwer-von-einem-faschistischen-russland-zu-sprechen-a-6511c1ca-e90b-4497-a88f-76d7453a244d?context=issue&fbclid=IwAR2z_GiprbYwxSdXEgdTZp2udyQYIApfal2qh788XhtGTHJyUeSMDpWNOI
45. “Eine koloniale Haltung”. *Frankfurter Allgemeine Zeitung. Sonntagzeitung*. 05.06.2022. URL: https://zeitung.faz.net/fas/politik/2022-06-05/de7bd3e94e0650d14614ba82bf872aa0/?fbclid=IwAR3f611q9poauld6Qi9AmKw_nzM48FnyuKcn7lxv3QhYRFK_2Lgwq7WKFg
46. Бауеркемпер А. Вузька стежка між апологією і звинуваченням: до питання про трактування історії НДР в об’єднаній Німеччині. *Історія та історіографія в Європі*. Вип. 1-2 (2003). Київ, 2003. С. 53-71.
47. Pötzsch H., Halder H. Deutsche Geschichte von 1945 bis zur Gegenwart. Die Entwicklung der beiden deutschen Staaten und das vereinte Deutschland. München, 2015. 420 s.
48. Earl H. “Bad Nazis and Other Germans”: The Fate of SS-Einsatzgruppen Commander Martin Sandberger in Postwar Germany. *A Nazi past: recasting German identity in postwar Europe* / Ed by David A. Messenger and Katrin Paehler. The University Press of Kentucky, 2015. P. 57-82.
49. Weinke A. Gewalt, Geschichte, Gerechtigkeit. Transnationale Debatten über deutsche Staatsverbrechen im 20. Jahrhundert. Göttingen: Wallstein Verlag, 2016. 372 s.
50. Eichmüller A. Die Strafverfolgung von NS-Verbrechen durch westdeutsche Justizbehörden seit 1945. Eine Zahlenbilanz. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*. Jahrgang 56 (2008). Heft 4. S. 621-640.
51. Raim E. Justiz zwischen Diktatur und Demokratie. Wiederaufbau und Ahndung von NS-Verbrechen in Westdeutschland 1945–1949. (Quellen und Darstellungen zur Zeitgeschichte. Band 96). München, 2013. 1273 s.
52. Юрайт У. Це не війна в традиційному розумінні. Виставка «Злочини Вермахту. Виміри винищувальної війни 1941-1944 років». *Історія та історіографія в Європі*. Київ, 2004. Вип. 3: Історична наука як засіб політичної легітимації в Німеччині та і Україні у ХХ столітті. С. 56-65.
53. Klein P. Die beiden “Wehrmachtsausstellungen” – Konzeptionen und Reaktionen. *Gedenkstätten-Rundbrief*. (2012)165. S. 5-12.
54. Frei N. 1945 – 1949 – 1989: Dealing with Two German Pasts. *Australian Journal of Politics and History*. Vol. 56. Number 3. 2010. P. 410-422.
55. Weizsäcker R. Zum 40. Jahrestag der Beendigung des Krieges in Europa und der nationalsozialistischen Gewaltherrschaft. Ansprache am 8. Mai 1985 in der Gedenkstunde im Plenarsaal des Deutschen Bundestages. Bonn, 1985. 16 s.
56. Münkler H. “Die Ukraine wird unter die Räder kommen, wie immer die Sache ausgeht”. *Neue Zürcher Zeitung*. 19.05.2022. URL: <https://www.nzz.ch/international/muenkler-im-ukraine-krieg-hat-der-westen-unterschiedliche-ziele-ld.1683932>
57. Fücks R. “Putin wird sich nicht mit einer Blockfreiheit zufriedengeben. Sein Ziel ist es, die Ukraine «heimins Reich» zu holen”. *Neue Zürcher Zeitung*. 29.05.2022. URL: <https://www.nzz.ch/international/ralf-fuecks-putin-will-die-ukraine-heim-ins-reich-holen-ld.1685837?mktcid=sms&mktcval=Facebook&fbclid=IwAR2FSz92NwtAXq6b3D-8OaCWdxZcUA8zpM-Wp1KRfRIMJwCrX8mNXw2iRiQ>

58. Bingen D. Puste miejsce. *Tygodnik Powszechnego*, 47/2020: Polacy Niency: jak wyjść historycznego klinca. S.70-74.
59. Стельмах С. Від «закликів» до «відкритих листів». Паперова зброя німецьких інтелектуалів. *Zaxid.net*. 11 липня 2022. URL: https://zaxid.net/vid_zaklikiv_do_vidkritih_listiv_n1546034
60. Habermas J. Krieg und Empörung. *Süddeutsche Zeitung*. 28. April 2022. URL: <https://www.sueddeutsche.de/projekte/artikel/kultur/das-dilemma-des-westens-juergen-habermas-zum-krieg-in-der-ukraine-e068321/>

References

1. Sigmar, G. (2022). Wir brauchen zumindest einen kalten Frieden. *Der Spiegel*. 17.04.2022. [Online]. Available from: <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/sigmar-gabriel-wir-brauchen-zumindest-einen-kalten-frieden-gastbeitrag-a-411895f4-557e-42e7-9453-c62baa490d82> [In German].
2. Klingbeil gesteht Fehler der SPD in der Russland-Politik. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. 19.10.2022. [Online]. Available from: www.faz.net/aktuell/politik/ausland/klingbeil-gesteht-fehler-der-spd-in-der-russland-politik-ein-18397165.html [In German].
3. Kharlan, H. (2017). Transformatsiiapozytsii politychnykh partii FRN shchodo skhidnoevropeiskoi polityky (2005-2017). *Mizhnarodni zviyazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky*. Vyp. 26: Mizhvidomchy zbirnyk naukovykh prats. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, pp. 307-324 [In Ukrainian].
4. Stelmakh, S. (2022). "Olyvkovo-zeleni" u svitlofornii koalitsii nimetskoho Bundestahu. *Zaxid.net*. 11 travnia. [Online]. Available from: http://zaxid.net/olivkovo_zeleni_u_svitloforniy_koalitsiyi_nimetskogo_bundestagu_n1542595 [In Ukrainian].
5. Die Olivgrünen. *Der Spiegel*. 29.04.2022. [Online]. Available from: <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/die-gruenen-von-friedensbewegten-idealisten-zu-panzerfans-a-5f84b707-d5d8-4041-a7b8-69e78e1d7244> [In German].
6. Osterweiterung des Denkens. *TAZ.de*. [Online]. Available from: <http://taz.de/Nato-in-Osteuropa/15839905&s=Ostpolitik+SPD> [In German].
7. Matthias Platzeck zu Russland: "Ich habe mich getäuscht". *Die Zeit*. 25. Februar 2022. [Online]. Available from: <http://www.zeit.de/news/2022-02/25/matthias-platzeck-zu-russland-ich-habe-mich-getauescht> [In German].
8. Stelmakh, S. (2022). Viina v Ukraini i vybory v Pivnichnomu Raini-Vestfaliia. *Zaxid.net*. 17 travnia. Available from: http://zaxid.net/viyna_v_ukrayini_i_vibori_v_pivnichnomu_rayni_vestfaliyi_n1542924 [In Ukrainian].
9. Stelmakh, S. (2022). Shcho zmusyt nimsiv peredaty tanky Ukraini. *Zaxid.net*. 15 veresnia. [Online]. Available from: http://zaxid.net/statti_tag50974/ [In Ukrainian].
10. Stelmakh, S. (2022). Yaki uroky vynesly nimetski sotsial-demokraty zi svoiei Ostpolitik? *IQ*. 27 zhovtnia. [Online]. Available from: <https://iq.net.ua/iaki-uroki-viniesli-nimetski-sotsial-diemokrati-zi-svoieyi-ostpolitik/> [In Ukrainian].
11. Roth, M. (2022). Wir müssen jetzt eine europäische Sicherheitsarchitektur gegen Russland errichten. *Die Welt*. 09.07. [Online]. Available from: <https://www.welt.de/politik/deutschland/plus239813185/Ostpolitik-fuer-die-Zeitenwende-Wir-muessen-jetzt-eine-europaeische-Sicherheitsarchitektur-gegen-Russland-errichten.html> [In German].
12. Bracher K-D., Jäger W., Link W. (1986). *Republik im Wandel 1969-1974. Die Ära Brandt*. Stuttgart-Mannheim. [In German].
13. Winkler, H.A. (2014). *Der lange Weg nach Westen. Deutsche Geschichte II: Vom "Dritten Reich" bis zur Wiedervereinigung*. München. [In German].
14. Winkler, H.A. (2022). *Nationalstaat wider Willen. Interventionen zur deutschen und europäischen Politik*. München. [In German].

15. Wirsching, A. (2006). *Abschied vom Provisorium. Die Geschichte der Bundesrepublik Deutschland 1982-1989/90*. München. [In German].
16. Conze, E. (2009). *Die Suche nach Sicherheit. Eine Geschichte der Bundesrepublik Deutschland von 1949 bis in die Gegenwart*. München. [In German].
17. Bahr, E. (1996). *Zu meiner Zeit*. München. [In German].
18. Vogtmeier, A. (1990). *Egon Bahr und die deutsche Frage. Zur Entwicklung der sozialdemokratischen Ost- und Deutschlandpolitik vom Kriegsende bis zur Vereinigung*. Bonn. [In German].
19. Sturm, D.F. (2009). "Mettermich" in Moskau. Egon Bahrs Wandel durch Annäherung. *Deutschland Archiv*. Jg. 42. Nr. 5. S. 841–846. [In German].
20. Hoppenstedt, W. (Hrsg.). (1999). *Willy Brandts europäische Außenpolitik. Bundeskanzler Willy Brandt Stiftung*. Berlin. [In German].
21. Marshall, B. (1997). *Willy Brandt. A Political Biography*. New York. [In English].
22. Brandt, V. (1991). *Vospomyaniya*. Moskva. [In Russian].
23. Urban, Th. (2022). *Verstellter Blick. Die deutsche Ostpolitik*. Berlin. [In German].
24. Opelland, T. (2001). Der "Ostpolitiker" Gerhard Schröder. Ein Vorläufer der sozialliberalen Ost- und Deutschlandpolitik? *Historisch-Politische Mitteilungen*, Vol. 8. № 1. S. 73-94. [In German].
25. Frei, N. (2003). *Vergangenheitspolitik. Die Anfänge der Bundesrepublik und die NS-Vergangenheit*, 3. Aufl. [In German].
26. Frei, N. (Hrsg.) (2006). *Transnationale Vergangenheitspolitik. Der Umgang mit deutschen Kriegsverbrechen in Europa nach dem Zweiten Weltkrieg*. Göttingen. [In German].
27. Kudriachenko, A. (1996). Nimetsko-nimetsky stosunky – vid vyznannia do yednosti. *Nova polityka*, 6, pp. 33-41. [In Ukrainian].
28. Kudriachenko, A.I. (2020). *Federatyvna Respublika Nimechchyna: Zasady demokratychnoho skhodzhennia: monohrafiia*. Kyiv: Feniks. [In Ukrainian].
29. Martynov, A.Iu. (2006). *Obiednana Nimechchyna: vid "Bonnskoi" do "Berlinskoi" respubliky*. Kyiv: Korporatsiia. [In Ukrainian].
30. Martynov, A.Iu. (2015). Nimetska hromadska dumka shchodo politychnoi transformatsii v Ukraini (2012–2015 rr.). *Ukraina – Yevropa – Svit*, 15, pp. 169–177. [In Ukrainian].
31. Kharlan, H. (2017). Transformatsiia pozytsii politychnykh partii FRN shchodo skhidnoievropeiskoi polityky (2005-2017 rr.). *Mizhnarodni zviazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky*, 26, pp. 307-324. [In Ukrainian].
32. Eibl, F. (2001). *Politik der Bewegung. Gerhard Schröder als Außenminister 1961–1966*. München. [In German].
33. Münkler, D. (2013). *Kampagnen, Spione, geheime Kanäle. Die Stasi und Willy Brandt*. Berlin. [In German].
34. Defrans, K. (2006). Frantsuzka kulturna polityka v okupovanii Nimechchyni pislia 1945 roku. *Istoriia ta istoriohrafiiia v Yevropi*. Kyiv. Vyp. 4: Nimetsko-frantsuzki ta ukrainsko-polski vzaiemny u XX stolitti, pp. 22-31. [In Ukrainian].
35. Hudemann, R. (2006). Nimetsko-frantsuzki konflikty: shliakhy yikh podolannia ta sotsialna pamiat. *Istoriia ta istoriohrafiiia v Yevropi*. Kyiv. Vyp. 4: Nimetsko-frantsuzki ta ukrainsko-polski vzaiemny u XX stolitti, pp. 31-45. [In Ukrainian].
36. Yaspers, K. (1999). *Vopros o vynovnosti. O polytycheskoi otvetstvennosti Hermanyy*. Moskva. [In Russian].
37. Müller, T. (2022) Opa war kein Nazi – oder doch? *Spiegel Geschichte*. 6/2022. [Online]. Available from: <https://www.spiegel.de/geschichte/opa-war-kein-nazi-oder-doch-a-c8b5acf9-0002-0001-0000-000207602147?context=issue> [In German].
38. Bauß, G. (1977). *Die Studentenbewegung der sechziger Jahre in der Bundesrepublik und Westberlin*. Köln. [In German].

39. Kellmann K. *Die Freiburger Thesen der FDP*. [Online]. Available from: <https://katharinakellmann-historikerin.de/die-freiburger-thesen-der-fdp/> [In German].
40. Faulenbach, B. (2010). *Willy Brandt*. München. [In German].
41. Winkler, H.A. (2022). Als die SPD konservativ wurde. *Der Spiegel*. 24/2022. [Online]. Available from: www.spiegel.de/politik/deutschland/spd-und-fehler-in-der-russland-politik-als-die-sozialdemokraten-konservativ-wurden-a-8792865a-37ab-4422-a6c3-8ede63131e3d?context=issue&fbclid=IwAR0Y2_Jh7nsLE7Ls5iUdmt0-u5g0KU_ff1MUPDjj1DOtjZR-UayJ1Bmy9I [In German].
42. “Wir wollten es nicht sehen”: Schäuble räumt Fehler im Umgang mit Russland ein – und kritisiert Merkel. *Tagesspiegel*. 18.11.2022. [Online]. Available from: https://www.tagesspiegel.de/politik/wir-wollten-es-nicht-sehen-schauble-raumt-fehler-im-umgang-mit-russland-ein--und-kritisiert-merkel-8892205.html?fbclid=IwAR1MMMWcGab0_ac8dVDM6S4LMXgHLB1hIPwFlnaI02ncYE4mOSPmwWHrhPM [In German].
43. Warum so wütend, Herr Snyder? *Die Zeit*. 22. Mai 2022. [Online]. Available from: <https://www.zeit.de/2022/21/timothy-snyder-ukraine-krieg-deutschland> [In German].
44. Snyder, T. (2022). Warum fällt es Deutschland so schwer, von einem faschistischen Russland zu sprechen? *Der Spiegel*. 27.05. [Online]. Available from: https://www.spiegel.de/ausland/ukraine-krieg-warum-faellt-es-deutschland-so-schwer-von-einem-faschistischen-russland-zu-sprechen-a-6511c1ca-e90b-4497-a88f-76d7453a244d?context=issue&fbclid=IwAR2z_GiprpbYwxSdXEgdTZp2udyQYIAPfal2qh788XhtGTHJyUeSMDpWNOI [In German].
45. “Eine koloniale Haltung”. (2022). *Frankfurter Allgemeine Zeitung. Sonntagzeitung*. 05.06. [Online]. Available from: https://zeitung.faz.net/fas/politik/2022-06-05/de7bd3e94e0650d14614ba82bf872aa0/?fbclid=IwAR3f611q9poauld6Qi9AmKw_nzM48FnwyyKcn7lxv3QhYRFK_2Lgwq7WKFg [In German].
46. Bauerkemper, A. (2003). Vuzka stezhka mizh apolohiieiu i zvynuvachenniam: do pytannia pro traktuvannia istorii NDR v obiednanii Nimechchyni. *Istoriia ta istoriohrafia v Yevropi*. Vyp. 1-2. Kyiv. pp. 53-71. [In Ukrainian].
47. Pötzsch, H., Halder, H. (2015). *Deutsche Geschichte von 1945 bis zur Gegenwart. Die Entwicklung der beiden deutschen Staaten und das vereinte Deutschland*. München. [In German].
48. Earl, H. (2015). “Bad Nazis and Other Germans”: The Fate of SS-Einsatzgruppen Commander Martin Sandberger in Postwar Germany. *A Nazi past: recasting German identity in postwar Europe* / Ed by David A. Messenger and Katrin Paehler. The University Press of Kentucky, pp. 57-82. [In English].
49. Weinke, A. (2016). *Gewalt, Geschichte, Gerechtigkeit. Transnationale Debatten über deutsche Staatsverbrechen im 20. Jahrhundert*. Göttingen: Wallstein Verlag. [In German].
50. Eichmüller, A. (2008). Die Strafverfolgung von NS-Verbrechen durch westdeutsche Justizbehörden seit 1945. Eine Zahlenbilanz. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*. Jahrgang 56. Heft 4. S. 621-640. [In German].
51. Raim, E. (2013). *Justiz zwischen Diktatur und Demokratie. Wiederaufbau und Ahndung von NS-Verbrechen in Westdeutschland 1945–1949*. (Quellen und Darstellungen zur Zeitgeschichte. Band 96). München. [In German].
52. Iurait, U. (2004). Tse ne viina v tradytsiinomu rozuminni. Vystavka “ZlochynyVermakhtu. Vymiry vynyshchuvainoi viiny 1941-1944 rokiv”. *Istoriia ta istoriohrafia v Yevropi*. Kyiv. Vyp.3: Istorychna nauka yak zasib politychnoi lehitymatsii v Nimechchyni ta i Ukraini u XX stolitti, pp. 56-65. [In Ukrainian].
53. Klein, P. (2012). Die beiden “Wehrmachtsausstellungen” – Konzeptionen und Reaktionen. *Gedenkstätten-Rundbrief*, 165. S. 5-12. [In German].
54. Frei, N. (2010). 1945 – 1949 – 1989: Dealing with Two German Pasts. *Australian Journal of Politics and History*, (56), 3, pp. 410-422. [In English].

55. Weizsäcker, R. (1985). *Zum 40. Jahrestag der Beendigung des Krieges in Europa und der nationalsozialistischen Gewaltherrschaft. Ansprache am 8. Mai 1985 in der Gedenkstunde im Plenarsaal des Deutschen Bundestages*. Bonn. [In German].
56. Münkler, H. (2022). "Die Ukraine wird unter die Räder kommen, wie immer die Sache ausgeht". *Neue Zürcher Zeitung*. 19.05. [Online]. Available from: <https://www.nzz.ch/international/muenkler-im-ukraine-krieg-hat-der-westen-unterschiedliche-ziele-ld.1683932> [In German].
57. Fücks, R. (2022). "Putin wird sich nicht mit einer Blockfreiheit zufriedengeben. Sein Ziel ist es, die Ukraine «heimins Reich» zu holen". *Neue Zürcher Zeitung*. 29.05. [Online]. Available from: <https://www.nzz.ch/international/ralf-fuecks-putin-will-die-ukraine-heim-ins-reich-holen-ld.1685837?mktcid=sms&mktcval=Facebook&fbclid=IwAR2FSz92NwtAXq6b3D-8OaCWdxZcUA8zpM-Wp1KRfRIMJwCrX8mNXw2iRiQ> [In German].
58. Bingen, D. (2020). Puste miejsce. *Tygodnik Powszechnego*, 47: Polacy i Niency: jak wyjść historycznego klinca, ss.70-74. [In Polish].
59. Stelmakh, S. (2022). Vid "zaklykiv" do "vidkrytykh lystiv". Paperova zbroia nimetskykh intelektualiv. *Zaxid.net*. 11 lypnia. [Online]. Available from: https://zaxid.net/vid_zaklykiv_do_vidkritih_listiv_n15460 [In Ukrainian].
60. Habermas, J. (2022). Krieg und Empörung. *Süddeutsche Zeitung*. 28. April. [Online]. Available from: <https://www.sueddeutsche.de/projekte/artikel/kultur/das-dilemma-des-westens-juergen-habermas-zum-krieg-in-der-ukraine-e068321/> [In German].

Stelmakh S. German Eastern European Policy and the "Policy of Memory" (1969-2022): Misapprehension of Eastern Europe.

The article is dedicated to the evolution of the German "new Eastern policy" (1969-2022), which determined its foreign policy guidelines in recent decades and was considered one of the most successful projects after the SPD came to power. The external and internal conditions for the implementation of the "new Eastern policy" in the 1960s and 1970s were considered. It was found that this policy had two stages. At first, its main priority was an attempt to solve the "German-German" question. Later, the "new Eastern policy" turned into a conservative "Realpolitik", which focused on solving national issues in its second stage from the 1980s. This resulted in cooperation with communist regimes in Eastern Europe and neglect of democratic and opposition movements. After the unification of Germany and the collapse of the USSR in 1991, this policy did not undergo significant changes and was automatically transferred to modern Russian Federation. Rationalism, which prioritized profitable trade, led Germany to economic dependence on Russia. The article proves that Ostpolitik was closely related to the German "politics of memory" in terms of its responsibility for the victims of the World War II. Ignoring Eastern European countries in foreign policy led to the relativization of responsibility for their victims, and compensatory practices were extended to modern Russia, which was identified with the former USSR. This created "white spots of the gap" in the "politics of memory" and public space.

Keywords: *Federal Republic of Germany, "new Eastern policy", "policy of memory", Eastern Europe, foreign policy, Russian-Ukrainian war.*